

НОВЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Піскуноў, Ф. А. Вялікі слоўнік беларускай мовы : арфаграфія, акцэнттуацыя, парадыматыка (каля 223 000 слоў) / Ф. А. Піскуноў. – Мінск : Тэхналогія, 2012. – XVI + 1208 с. – Наклад 20 паас.

Наўрад ці варта гаварыць дасведчанай чытацкай аўдыторыі “Роднага слова” пра сур’ёзна пагражальны стан сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якая ва ўмовах афіцыйна-дзяржаўнага двухмоўя ў лепшым выпадку выконвае фактычна другарадную, элітарна-фонавую функцыю, а таму зусім невыпадкова ў пачатку 2009 г. была ўнесена ЮНЕСКА ў атлас “Мовы свету ў небяспецы”. І гэта пры тым, што беларуская мова – мова тытульнай нацыі, і менавіта дзякуючы ёй як аснове адметнай культуры і нацыянальнага светаразумення Беларусь атрымала права заняць “свой пачэсны пасад між народамі” ў пачатку ХХ ст.

Праблемы сталення і функцыянальнага развіцця беларускай мовы на сучасным этапе ў пэўнай ступені абумоўлены рознымі суб’ектыўнымі, палітычна-кан’юнктурнымі і, нарэшце, чыста лінгвістычнымі варункамі. Апошняя, хоць у значнай ступені залежала ад папярэдніх фактараў, усё ж асабліва недаравальнае. Розныя дактрыны і падыходы да працэсаў развіцця мовы, дагматычна-традыцыяналісцкія перашкоды на шляху фіксацыі слоўных набыткаў, “манапольнае цэнзурна-паднагляднае кіраванне моўнымі працэсамі прывялі да збяднення стылёвай і лексічнай разнастайнасці, да паступовай страты нацыянальнай адметнасці” (“Ад кансультацыйнай рады слоўніка”). Розныя, часта дыяметральна процілеглыя погляды лінгвістаў на нарматыўнасць мовы, неапраўданыя абмежаванні на ўжыванне інавацыйнай і рэгіянальнай лексікі, спробы не дапусціць шырокай варыятыўнасці – усё гэта стрымлівала развіццё лексічнага складу, адмоўна ўплывала на рээстравую частку слоўнікаў беларускай мовы. Зрэшты, і колькасць такіх слоўнікаў – грунтоўна-акадэмічных, навукова-аўтарытэтных і агульнапрызнаных – можна пералічыць на пальцах адной рукі. І таму выхад з друку “Вялікага слоўніка беларускай мовы” Фёдара Піскунова – з’ява сапраўды нацыянальнага маштабу.

Парадаксальная рэч, але ў гісторыі беларускай лексікаграфіі найбуйнейшыя працы створаны непрафесійнымі філолагамі. Аўтар “Словаря белорусского наречия” (СПб., 1870) Іван Насовіч, святар, толькі на пенсіі змог заняцца любімай справай. Тое ж можна сказаць і пра Ф. Піскунова, хіміка па прафесіі, які фактыч-

на праз 140 гадоў (!) пасля “беларускага Даля” стварыў найбуйнейшы слоўнік беларускай мовы. І яшчэ адна парадаксальнасць. Калі І. Насовіч сваім слоўнікам імкнуўся паказаць і даказаць самастойна-моўную адметнасць беларусаў ва ўмовах афіцыйнага непрызнання іх у царскай Расіі, то аўтар “Вялікага слоўніка беларускай мовы” фактычна таксама працуе ў тым жа рэчышчы: паказаць і даказаць усяму свету (а найперш самім сабе!), што мы яшчэ жывыя і дзейныя, маем свой неацэнны лексічны скарб, якім можам ганарыцца і які трэба і надалей развіваць і папаўняць. І ў гэтым сэнсе нельга не пагадзіцца з думкай кансультацыйнай рады выдання (а гэта слынныя навукоўцы і найаўтарытэтнейшыя пісьменнікі Радзін Гарэцкі, Алесь Каўрус, Леанід Сапегін, Генадзь Цыхун, Генадзь Бураўкін, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Генрых Далідовіч, Сяргей Законнікаў, Васіль Зуёнак, Віктар Казько, Анатоль Кудравец): слоўнік – “істотны крок для пераадолення негатыўнага ўплыву ранейшых падыходаў і рэгламентацый, што яшчэ трываюць у лексікаграфічнай практыцы”. Як тут, дарэчы, не прыгадаць думку аўстрыйскага беларусіста Германа Бідэра, які ў 1998 г. заявіў: “...развіццё лексікі і стылістыкі беларускай літаратурнай мовы, якой трэба пазбягаць аднабаковых шляхоў свайго папаўнення, павінна зыходзіць з інтэграцыі, у першую чаргу, агульнабеларускіх дыялектызмаў і пашыраных рэгіяналізмаў, у другую чаргу, аўтарскіх словаўтваральных неалагізмаў, і толькі ў трэцюю чаргу, за кошт запазычанняў з іншых моў” (Гл.: Беларуская мова ў другой палове ХХ стагоддзя: матэр. Міжн. навук. канферэнцыі. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1998, с. 5). Менавіта гэтых прынцыпаў і прытрымліваецца аўтар рэцэнзаванага слоўніка, паколькі «наспеў і пераспеў час эклезіястаўскага “збірання камянёў”: адшукаць, зафіксаваць, уратаваць ад знікнення ўсё ацалелае з моўнага багацця без надання чорных пазнак “разм.,” “абл.,” якія часта атрымлівала беларускае слова па шаблонах рускамоўных лексікаграфічных крыніц” (“Прадмова”). Больш за тое, і з гэтым нельга не пагадзіцца, аўтар свядома абмяжоўвае і памету “саст.” (састарэлае) – “бо амаль кожнае слова мае шанец адраджэння”.

Вышэйадзначаныя і іншыя прынцыпы адбору лексічнага матэрыялу ўгрунтаваны выключна шырокай базай крыніц, у якую, акрамя “Слоўніка беларускай мовы” пад рэдакцыяй акадэміка М. Бірылы (Мінск, 1987), уключаны словы з беларускамоўнай прэсы, твораў мастацкай, навукова-папулярнай, навучальна-адукацыйнай і рэлігійнай літаратуры XX – XXI стст. Усяго пад увагу складальніка трапіла больш як 2300 літаратурных крыніц (агульны аб’ём больш за 70 млн словаўжыванняў), апрацаваных з прымяненнем камп’ютарна-інфармацыйных тэхналогій. Варта адзначыць, што Фёдар Піскуноў далёка не навічок у выкарыстанні сучасных метадык падрыхтоўкі мовазнаўчых матэрыялаў. Менавіта дзякуючы яму мы амаль восем гадоў карыстаемся камп’ютарнай праграмай праверкі правапісу беларускай мовы “Літара”, з 2009 г. – электронным слоўнікам сучаснай беларускай мовы “Парадыгма” з рээстрам каля 134 000 лексічных адзінак.

Яшчэ адной адметнасцю слоўніка можна назваць змешчаныя ў дадатку каля 300 узорных табліц скланення назоўнікаў і прыметнікаў і спражэння дзеясловаў, а таксама афіцыйныя назвы дзяржаў паводле спіса ААН, назвы населеных пунктаў і некаторых гідраграфічных аб’ектаў Беларусі, геаграфічныя назвы свету. Што датычыцца парадыгматычных табліц, то выкарыстанне іх на практыцы першапачаткова некалькі ўскладняецца з-за пазначэнняў і скарачэнняў лацінскімі літарамі, аднак гэта толькі часовая перашкода, пры пастаянным звароце да матэрыялаў слоўніка яна лёгка пераадолюваецца.

Бліжэйшае знаёмства са слоўнікам пераконвае ў грунтоўных і строгіх адносінах яго аўтара да вырашэння пастаўленых праблем, спробе акрэсліць і прапанаваць рэальныя шляхі выхад з канкрэтнага становішча. Напрыклад, прапануючы напісанне слова *біятлон* праз *ia*, Ф. Піскуноў абгрунтоўвае гэта наступным чынам: “**біятлон** *спарт.* (канкрэтнае спаборніцтва) -а і -у; (як відавочна паяцце) -у (*англ.* biathlon ад *лац.* bis – двойчы + *гр.* athlon – спаборніцтва); *напісанне біятлон некарэктнае*: пар.: дуатлон, поліатлон, трыатлон” (с. 128).

Фактычна ўпершыню ў беларускай лексікаграфічнай практыцы ў слоўніку прыводзяцца трайныя эквіваленты першай асновы на *ільна-* / *лёна-* / *льна-*, у адным слоўнікавым артыкуле ў дачыненні да складаных слоў пазначаюцца акцэнтна-графічныя варыянты тыпу *вада-* і *вода-*, *вастра-* і *востра-*, *вальна-* і *вольна-*, *мана-* і *мона-* і іншыя (праўда, чамусьці адсутнічае ўказанне на дыферэнцаванае напісанне першых частак *мнага-* і *многа-*; с. 524 – 525). Увогуле, што датычыцца *мнага-* і *многа-*, то тут варта было б, магчыма, больш строга аднесціся да ад-

бору саміх слоў, не забываючыся пра існаванне суадпаведных формаў з кампанентам *шмат-*. Апошні, на нашу думку, можна і трэба шырэй уводзіць у лексікаграфічную практыку, адпаведна максімальна адлюстроўваць у слоўнікавых артыкулах на *мнага-* / *многа-* як альтэрнатыўны нацыянальна арыентаваны варыянт. Не зусім апраўданым уяўляецца напісанне *галоўком* (галоўны камандуючы) з націскам на апошнім складзе пры наяўнасці нібыта ўжо ўсталяваных і прынятых паводле новых правілаў *гарвыканкам*, *гаркам*, *парткам*. У слоўніку адлюстравана шмат англаамерыканізмаў на *брэйк-*, *бэк-*, *бэл-*, *-мен*, *-гейт*, *-інг* / *-ынг*, *-шоу* і іншых, большасць з якіх маюць кароткія тлумачэнні значэння, хоць сустракаюцца і выпадкі запазычанняў без дэфініцыі, напрыклад *бэлдас* (с. 147).

Прафесар А. Лукашанец у адным з артыкулаў згадваў пра функцыянаванне ў сучаснай беларускай мове матываваных адзінак, якія не суадносяцца з вядомымі спосабамі словаўтварэння тыпу *напрыканцы*, *напрыпачатку*, *спашукальнік* (Роднае слова, 2009, № 2, с. 14). Фёдар Піскуноў да вядомага *напрыканцы* (прысл., прыназ.) дадае і варыянтны прыназоўнік *напрыканец* (с. 559), праўда, не адзначае *напрыпачатку*. Першае па алфавітным размяшчэнні слова *спашукальнік* не дублюецца лексэмай *суіскальнік*, хоць пры апошнім на с. 957 словаўтваральны неалагізм прыводзіцца. Магчыма, не зусім апраўдана ўключэнне ў рээстравую частку слова *сазнанне* (с. 884), пэўныя развагі выклікаюць перакладныя эквіваленты да *чэрававяшчальнік* (*брухамоўства*, *брухамоўца*), *брыючы палёт* (*прыземны*, *малавышынны*).

Гэтыя, як і некаторыя іншыя, заўвагі наўрадці варта лічыць хібамі слоўніка, яны своеасаблівыя стымулятары для разваг, пабуджальнікі пошуку, шырокага абмеркавання актуальных праблем лексічнага складу сучаснай беларускай мовы не толькі прафесійнымі філолагамі, але і ўсімі людзьмі, неаб’якавымі да лёсу нашай мовы.

Зразумела, у новага лексікаграфічнага выдання будуць як шчырыя прыхільнікі, так і прынцыпова-прыдзірлівыя апаненты. І гэта добра, таму што пры розных думках лягчэй выкрышталізоўваецца рацыянальнае зерне. Аднак бясспрэчна адно – зробленае Ф. Піскуновым належыць да ліку найважнейшых здабыткаў беларускай лінгвістыкі за апошнія дзесяцігоддзі. Выдадзены слоўнік, няма ніякага сумнення, стане надзейнай асновай для падрыхтоўкі іншых лексікаграфічных прац, такіх неабходных усім нам. Дарэчы, ідэнтычны зместам пашыраны тыраж слоўніка (240 экз.) рыхтуецца да друку ў выдавецтве Змітра Коласа.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,

доктар філалагічных навук, прафесар.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.